

Partról partra száll az éj

Tábor Ádámmal beszélget Jánossy Lajos

– *Nagyon erős, sűrű szellemű családba születettél 1947-ben. Édesapád Tábor Béla, édesanyád Mándy Stefánia. Milyen szerepet játszott ez a légkör a nevelődésben? Mennyire szűrődött be, milyen korán? Egy gyerek számára akár a koravétség irányába mutató körülményegyvűttes is lehetne ...*

– Apámról már többször beszéltem: a *Szombat* 2006/1-es számában *A szó primátusa* címmel megjelent beszélgetésben Csáki Mártonnak, egy keveset Ayhan Gökhan *Jelenkor*-interjújában¹ és jóval többet az általatok készített *litera*-nagyvizitben², meg másutt – és remélem, még fogok. Most egyelőre akkor csak a gyerekkori szemszögömből. Tőle kaptam és tanultam a gombfocit és a pingpongot, ő hozott nekem először betegágyamhoz Népsportot és Képes Sportot; játszott velem két szobában a padlón csúszva sakkokkal és papírkatonákkal általa kitalált hadijátékot; mesélte nekem éveken át Dörmögő Dömötör kalandjait – előbb a Sebők Zsigmond-féleket emlékezetből, és amikor kifogyott belőlük, saját folytatásokkal; tőle örököltem a családi újságírás hagyományát. Évtizedeken át mesélte saját gyerek-, ifjú-, és felnőttkorának, oppozíciós mozgalmi valamint munkaszolgálatos és lágeréveinek sokszor lélegzetelállítóan drámai, mégis mindig életigenlő történeteit. Ő adta a kezembe nagyon korán a régi nagy magyar költők gyűjteményes köteteit; tőle kaptam a *történelem*, sőt, a politika iránti érdeklődés és érzék mellett és fölött a *teóriába* történt észrevétlen beavatást. Anyámtól pedig azon túl, amit édesanyjától normális esetben megkap egy gyerek, a *költészet* iránti érzékenységet meg a képzőművészet szeretetét és talán némi ismeretét és értését. Kiskoromtól körülvettek az albumok, köztük a *Kétezer év festészete*, ez a hatalmas színes asztalikonv; kamaszkoromtól jelen lehettem mellette az Európai Iskola művészetének reanimálásánál. Egy vers vagy egy költő megítélésében csak 70-80%-ig voltam sokáig biztos, egy képében vagy képzőművészeben 95%-ig...

Ami meg a koravétséget illeti, már a fenti játékok, illetve a sport iránti érdeklődés itthoni legitimálása is mutatja, hogy exoterikus körben pont olyan gyerek voltam, mint a többi: utáltam a sulit, gomboztam, fociztam (elég pocsekul ugyan, de unokatestvéremmel a kertjükben vagy a közeli Népligetben 12-13 éves koromig minden hétvégén, nyáron hetente többször). Olyan is akartam persze lenni, mint a többiek. Amyira, hogy amikor negyedik elemiben bejött a párhuzamos osztályba járó Horváth Dezső – Lengyel Balázs unokaöccse, későbbi gimnáziumi osztálytársam és remek humoros írások szerzője, egyetemistaként is haverom, kétméteres Széchenyi-díjas részecskefizikus –, és elüvöltve a nevem azt kérdezte: „hallom, te is írsz, cseréljünk írásokat!”, majdnem elsüllyedtem: mi köze itt ehhez bárkinek?! No persze, a középiskolában ez már radikálisan megváltozott: az Eötvös Gimnázium ezer példányos nyomtatott diáklapjában publikáltam először cikket, majd három évig verseket; irodalmi szerkesztője is lettem a lapnak Takács Joséval együtt.

– *Most még az ötvenes évek hétköznapjaiban járunk. A Rákosi-diktatúra neheze a koragyerekkor; hogyan volt jelen a rendszer a hétköznapjaitokban?*

– Mindenekelőtt egy szélesebb kört húznék meg. Apám és anyám egymásra találása egyrészt a szellemen – konkrétan Szabó Lajoson –, másrészt vérözönön – lágereken

1 <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2826/a-kor-margojara>

2 <http://www.litera.hu/hirek/a-szellem-rejtektutjai>

és munkaszolgálaton – keresztül 1945 augusztusában valóban rendkívüli sorsesemény volt; ezt elég korán felfogtam. De azt is, hogy – ezzel az örökséggel együtt – külön individuunként a saját sorsomat nekem kell vállalnom és alakítanom. 16 éves koromban írtam egy hosszabb – még ugyan a kezdetek gyerekbetegségeivel terhes, de a kezdet frissességének és őszinteségének előnyét is élvező – verset *Én 32 évig élhetek címmel*. Ebből két, erre a komplex sorshelyzetre reflektáló strófát idézek:

„Apám szívéből kipattantam,
Anyám szeméből kipattantam,
Teljes nagy sorsunk súlya rajtam.
Létem akartam. Hidd: én akartam.

[...]

Szibériai távol-mezőkön,
Auschwitz melletti sziklaerődön
Ne félj kisgyerek, mert meg volt írva:
Magasabb leszel, mint a fehér nyírfa.”

Anyám Auschwitz-Birkenauban volt több hónapig, Birkenau „nyírfás”-t jelent; apám ugyan „csak” a Donig jutott munkaszolgálatosként és nem került szovjet hadifogságba, de a versben a két tömeggyilkos totális diktatúrával – a nácival és a bolsevikkal való – kettős szembenállás érzékeltetésére a szibériai mezőkkel helyettesítettem az európai orosz-ukrán sztyeppéket. Ez a kettős szembenállás jellemezte mindig szüleimet – ráadásul a vers születésekor, 1963-ban a bolsevizmus jelentette az aktuális elnyomást. Ez a kettős szembenállás határozta meg a magatartásomat máig. Pozitívan és tágabban pedig: egy gnosztikus–krisztianus magyar zsidó attitűd.

– *Szellemellenes korszakban vagyunk; a szüleid milyen túlélési stratégiákkal „dolgoztak”? Kik jártak hozzátok? Kikről maradt meg a legmélyebb benyomásod? Mikortól tudatosult benned ennek a szellemi övezetnek a jellege, a súlya?*

– Apám személyiségéről, gondolkodásáról, arról, hogyan, milyen társbérleti körülmények közepette és milyen munkákból, fordításokból „élték túl” szüleim a Rákosi-rendszert, részletesen beszélek a fent említett *litera*-nagyvizitben, így ezt most nem ismétlem meg.

Az ötvenes években Szabó Lajos, Kotányi Attila, Bíró Endréék, a Rottenbiller művészkolónia tagjai – 1954-55-ig többnyire óvatosságból külön-külön – jártak fel a Haris közbe szüleimhez, de hát nekem gyerekként ez semmit se jelentett. Az évtized végén szombat esténként már nagyobb művésztársaság gyűlt össze nálunk. Külön jött időnként Mezei Árpád. 1965-ös emigrációjáig Jaki, azaz Jakovits József járt hozzánk a legtöbbit, ő volt akkor apám legjobb barátja. A hatvanas években többször volt fent Justus Pál és kétszer is találkoztam itthon Hamvas Bélával, akkor már diák voltam. Egy szeptemberi délelőtt váratlanul betoppanva szentendrei szüreti kóstolót hozott, és félórát beszélgetett velem négy szemközt, amíg apám elkészült – olyan természetesen és figyelmesen, amit ritkán tapasztaltam idősebb ember részéről: nagyon megragadott a személyisége. Ekkoriban kezdett feljárni rendszeresen apámhoz Kunszt György, Szabó Lajos itthon maradt tanítványa, egyre többször én is bent voltam egy ideig; a nyolcvanas években Szabó Lajos írásainak kiadásán már hárman, sőt, anyámmal és Surányi Lászlóval együtt öten dolgoztunk. A hetvenes években szombatonként anyám, Vajda Júlia valamint az ő húga és egyben Bálint Endre felesége, Iri részvételével apám teoretikus szemináriumokat tartott, amelyeken sokszor én is részt vettem.

Ennek a szellemi övezetnek a jellege, súlya fokozatosan, észrevétlenül tudatosult bennem. Apám nagy pedagógus volt, gyerekkoromtól sokat beszélgettünk is, mindig az érettségemnek megfelelő nyelven és képekben tágitotta a látköröm – soha nem direktbe vagy expliciten. Aztán 16-17 éves koromban kezembe adta egy, ’45 őszén írott, nem teljesen befejezett könyvének gépíratát, nem sokkal később *A zsidóság két útját*. Ezek voltak az első könyvek, amelyekből ha nem is értettem meg teljesen, de megsejtetem, hogyan gondolkodik. Aztán odaadta Szabó Lajos egy korai füzetét, meg egy közös könyvüket, a *Vádirat a szellem ellent*, ami ’37-ben jelent meg. Ezeket olvasták akkor első és legközelebbi szellemi-lelki baráti köröm tagjai, Surányi László, Horváth Ágnes és Judit is, ők meg továbbadták legérzékenyebb barátaiknak, osztálytársaiknak. És először mindig szüleimnek, nekik és 17-18 éves koromtól a gimnáziumi osztálytársaimból verbuválódott másik legfontosabb körömből két legjobb barátomnak, Isztray Botondnak és Josénak, azaz Takács Józsefnek olvastam fel a verseimet. Apáméknak cirka 21-23 éves koromig – olykor persze később is megmutattam kéziratban; az más kérdés, hogy itt a saját önkritikusi ösztönömre hagyatkoztam és csak apróságokban fogadtam meg tanácsokat. A teoretikus jellegű írásaim – a kritikák és főleg az esszék, tanulmányok – esetében viszont apám véleményére általában mindig hallgattam.

– *Mikor lesz költő valaki, azaz Te? Mikortól gondoltál így magadra? Ottlik azt mondja, vannak írók, akik akkor írók, ha nem írnak. Te keveset publikálsz; de a költő kedd délután is költő?*

– Pár éve írtam egy gnómában, melynek a *Trilemma* címet adtam:

„Három Múza kíséri életem:
Költészet, Gondolat, Történelem.
Nem tudok köztük választani.
Ezért leszek vagy ezért nem az aki.”

A *lírikus*, a – kritikus, esszéista, filozófáló – *teoretikus* valamint a teljes, kiemelten a 20-21. századi világ- és magyar történelem plusz napi politika iránt aktívan érdeklődő *historikus szenvedély* kamaszkorom óta kísér. Persze különböző életstádiumokban a különböző szellemi szenvedélyek változó intenzitással ragadtak meg. Gyakran össze is tapadtak: a teoretikus szenvedély dominálta a későbbi lírámat, ifjúkori verseimben pedig a szerelem mellett a történelem–politika a másik fő motívum (ezért is lett *Dánia* az első kötetem címe), bizonyos periódusokban – a Szolidaritás megalakulása után, a rendszerváltáskor, majd a mostani visszarendeződéskor – később is írtam direkt vagy „egzisztenciális politikai” verseket. De nyilván nem véletlen, hogy ezt a hármas irányultságomat *versben* fogalmaztam meg: a három szellemi szenvedély között nálam a *költészet a primus inter pares*.

Szintén kamaszkoromtól gondoltam magamra költőként. Akkor kezdtem – többnyire persze még tojánhéjtól némileg ragacsos, de igazi lírai – verseket írni, és akkor kezdtem „könyvelni” őket. Azaz minden füzetem végére odaírtam a benne levő versek dátumát–címét, és ezeket egy külön füzetbe átvezettem. A lista elejére bevéstem gyerekkori verselményeim közül az önfejlődésben legfontosabbnak érzettek címét is. Ezeket egy dossziéból, illetve régebbi füzetemből válogattam – melyek megléte persze azt is mutatja, hogy már korábban is *potenciális költőnek képzeltem magam*...

– *De ezekben a gyerekkori zsengékben nyilván nem volt teória...*

– Nem volt jellemző. Az első verseimet 7 és negyed éves koromban húgom és anyám születésnapjára ajándékkul írtam le – mégis pszichoanalitikus leegyszerűsítés volna azt mondanom, hogy ők voltak az első műzsám. Az első versem lényegében ismétléses, alapjában rímtelen munkadal volt. Ültem a hintalovamon, és a hintázás ritmusára

mondtam, hogy „*Én vagyok az, én vagyok a kengyeles huszár, / nem is vagyok, nem is vagyok kengyeles huszár, / inkább vagyok, inkább vagyok gabonagyűjtő...*” Azaz begyűjtő – a padlássöprögetőről ui. azt hittem, hogy az elhullott kalászokat szedi fel a földről... Így megy végig a vers több foglalkozást fel- és elvetve, a zárata pedig az, hogy „*a villamost vezetem, a jegyeket kezelem / és mindezt Rákosi Mátyás révén!*” A kilenvenes évek végén, amikor Eörsi saját Rákosi-verseit elemezte az ÉS-ben, a New Yorkban mondtam a 2000 törzsasztalánál, hogy én is írtam Rákosi-verset; Margócsyék röhögtek, hogy ugyan már, nem írhattál, gyerek voltál. Erre fejből elmondtam nekik, majd kérésükre leírtam, egy *Zsengek* című összeállítás élen meg is jelent. A másik első vers viszont egy abszolút apolitikus, koanszerűen rövid, rímes kétsoros volt, *A kis madár* címmel: „*Partról partra száll az éj, / Kis madárka útra kél.*” Még tíz verscímet emeltem át a listámba 9-13 éves koromból. 14-16 évesen írtam jó pár adys darabot, de szerencsémre akkor jelent meg a *Tűzkút*, hozzáolvastam *A hallgatás tornyát*, és a Weöres-élmény a direkt Ady-hatást egyszerűen kiradirozta, egyúttal az adekvát modern költői hangütést szervítette bennem.

– *Kiket-miket olvastál előtűk? Emlékszel-e az első, máig meghatározó könyvre?*

– Anyám nagyon sok verset olvasott fel már kisgyerekkoromban, spontánul nagyon erősen rezonáltam rájuk. Négy évesen tanultam meg olvasni és írni a nagy betűket Szutyjev *A kis egér és a ceruza* című színes-képes kis mesekönyvén, majd kis betűvel első kedvenc meseregényemen, Török Sándor *Kököjszi és Bobojszáján*. Rengetegszer felolvasták nekem, rengeteget lapozgattam; tisztán emlékszem a percre, amikor rájöttem, hogy magam is el tudom olvasni a szöveget! A Pallas és Révai Nagylexikon köteteit forgattam, bár először azért inkább csak a színes-képes kemény lapokat nézegettem bennük, például a zászlókat. Hirtelen eleredt az orrom vére, most is ott a nyoma azon a két lapon. A gyerekkoromat szürreálisan feldolgozó *Izsák* című 1970-es versemben is ott a nyoma: „*vergődik pallas vércsepp zászlaján*”. Az orrvérzés kanyaró kezdetét jelentette, hetekig kellett fekdülnöm. Anyám – aki tanult festeni –, hogy türelmetlenségemet enyhítse, egy színesceruza ábrákkal díszített verses kis ABC-s A8-as méretű papír-„könyvet” írt nekem: minden reggel egy-egy betű került sorra. Utána én is csomó hasonló ABC-s könyvet csináltam – persze versek nélkül. Akkor még tudtam rajzolni, ezt a készségemet nem annyira az írás, inkább a balkezességről a kíméletlen jobbkezességre-szoktatás miatt vesztettem el első elemistaként.

Rengeteg gyerekkönyvet, állatmesét, népmesét, aztán gyerek-, majd ifjúsági regényt olvastam. Az iskola természetesen sokat segített ebben: tí. annyit voltam beteg – részben az infekciók, részben az iskolaundor miatt –, hogy kb. hetedikes koromig a fél tanévet mindig ágyban vagy lábadozva töltöttem otthon, és szó szerint látástól vakulásig olvastam. Ez a pszichológiában latenciának nevezett gyerekkori életszakasz nem is a versírásnak kedvez. Egyrészt újságokat írtam: *Sport Újság*ot: főleg a többnyire egyedül játszott gombfoci-bajnokságom meccsbeszámolóival, majd 7-15 éves korom között – apám gyerekkori újságjának a példájára – „napilapot” (persze olykor sokhetes vagy -hónapos szünetekkel), *Kis Újság*, majd *Családi Krónika* címen. Másrészt A8-as és A6-os méretű „könyveket”: ifjúsági regényeket, amelyeket többnyire félbehagytam persze, és elbeszéléseket. Ezek közt viszont volt már teoretikus jellegű is, méghozzá eredetkutatás. Az egyiknek – ez még mese volt – az volt a címe (és a tárgya), hogy *Hogyan lett a sakk?* Egy valamivel későbbi már nagyon is uptodate mítosz volt a világ keletkezéséről. Eszerint eredetileg egyetlen pont volt, amely forogni-pörögni kezdett, így jött létre az univerzum. De olvasni olvastam verset: zömmel magyar klasszikusokat és – persze alsó tagozatosként – az akkor valóban klasszikus színvonalú kortárs magyar gyerekköltészetet. Első helyen Weörest persze (kedvenc versem a *Szánccsengő* volt), meg anyám nekem írt gyerekverseit; 7-8 éves koromban kiolvastam a Petőfi-összest, a piros Petőfi-kiadás-

ban, azt az egészen apró betűset. Már nyolcéves koromban háromdioptriás szemüvegem volt... Aztán apám a kezembe adta Aranyt, lázasan faltam a Toldit és azt mondtam, Arany nagyobb költő, mint Petőfi – erre ő hümmögött. 12 éves koromban Vörösmartyt – akkor persze már tanultuk is őket –, mire lelkesen mondtam, hogy Vörösmarty még nagyobb költő, mint Arany; igen, igen, mondta. Közben lett egy kis Balassim és Csoknaim, azokat még jobban szerettem. Aztán eljutottunk Adyhoz, és abban maradtunk, hogy Ady mindannyiuknál nagyobb költő. Ez lett a végeredmény – máig. Persze később azért kiolvastam József Attilát is. Apám bejelölte nekem egy bekarikázott „Á” betűvel azokat az Ady-verseket, amikről azt gondolta, 13 éves koromban már megértem.

– *És kik lettek aztán a külföldi lírából az érdekesek? Mit kezdte a Nyugat hagyományával; erről Petrit szokták idézni, ahogyan lezárta a József Attilánál szerinte tovább nem folytatható ívet. A(z) (neo)avantagárdnál mintha másképp vetődtek volna fel ezek a kérdések? Hogyan és ha igen, miként?*

– Cirka 14 éves koromtól – vagyis, amikor már költőnek éreztem magam, kvázi egy egész életre – iszonyatos mennyiségű verset olvastam, mindenfélét: szisztematikusan elejétől végig „*A költészet gyöngyszemei*” sorozatban az angol, majd a német, később az osztrák, amerikai, Isztray Botondnak köszönhetően a nagy, kétkötetes Rónay-féle francia költők antológiáját. Ezek vagy megvoltak a szüleimnek, vagy tőlük kaptam, mikor látták ezt a versolvasási ámokfutást; később magam vadásztam a verseskötetekre könyvesboltban, antikváriumban. Persze egyes költők köteteit is mind, amihez csak hozzájutottam. És a nagy versfordítás-gyűjteményeket: Babitsét, *A lélek idézését*, az *Örök barátainkat*. Minden verset HANGOSAN olvastam. Innen eredt *líráim zeneisége* – ez pótolta nyilván a valódi zenét, amit alig hallgattam, nem tanultam soha, pocsék hallásom volt és iszonyú hamisan énekeltem. Ezt a hangos olvasásmódot első – a 12 éves késéssel megjelent *Dánia*-kötet reprezentálta – költői periódusom lezárulásakor, 1970-ben, 23 évesen váltotta fel a magamban olvasás: ahhoz az élet-, költői és világlírai periódushoz már csak az passzolt. Próbáld Ezra Pound *Cantóit* hangosan végigolvasni!

Hogy azért konkrétan is feleljek a kérdéseidre: a világlírából Baudelaire, Rimbaud, Apollinaire, Blake, Burns, Donne, Eliot, Lorca, Goethe, Rilke voltak a válogatott csapat tagjai, no meg a számomra Surányi László felfedezte perzsa szufi költészet, élén Rumival. *De döntően a klasszikus modernek*. Legfontosabbak a francia költők voltak: egy kétnyelvű Baudelaire-kötetből barátném segítségével tanultam meg franciául verset olvasni (bár a nyelven egyáltalán nem tudok). Húsz évesen már Blake és Apollinaire (ebből is volt itthon kétnyelvű kötet szerencsére) lett a legnagyobb hatással rám – szintén máig, plusz Eliot, a jobban majd csak 30 évesen megismert Goethe és az akkor még egyáltalában nem értett késői Rilke. Miután németül és angolul tudok valamit, ezeket szórványosan eredetiben is olvastam.

És persze más műfajokból is alapvetően hatott rám néhány mű: *a Hamlet*, *A félkegyelmű*, *az Ifjúkori önarckép*. Dosztojevszkij hőséneke mintája egyébként épp Hamlet volt, „egy tökéletesen szép ember”, amint ő mondja, Joyce regényének középpontjában pedig a Szépség kérdése áll. *A káprázat kertje* című 1994-es kötetem borítójára került 1978-as címadó szövegemben pedig az olvasható, hogy „semmi nem igaz, ami nem költészet. Az igazság csak a saját képére teremtett szépségben testesül meg”. A *Dánia*-kötetém is természetesen a *Hamletre* utal (és persze Tandori első kötetének címére is válaszol, noha – bár 1970-ben már megjelent a tanulmányom, amelyben Tandorit költői forradalmárként aposztrofálom – a 90%-ban 1970-ig írt darabokat tartalmazó *Dániában* még nyoma sincs Tandori-hatásnak).

A *Nyugatot* – élén Adyval, de ideszámítva nem csak a fiatal Babitsot és Füst Milánt, hanem Weörest, József Attilát is – és a legjobb újholdásokat (Rábát, Pilinszkyt, anyámat, Nemes Nagyt) tartottam az igazi magyar költészetnek, de 16-21 éves

korom közt erősen hatott rám Nagy László is. Épp a múltkor ugrott be egy ragyogó verse megint. Szabó Lőrinc összes versét végigolvastam – de nem vitatva pionír szerepét a múlt század eleji nyugatosok által túlstilizált magyar költői nyelvnek a beszélt nyelvhez közelítésében, nem hallom az üzenetet, amely mozgatja a líráját. Az őt, Kosztolányit, Szép Ernőt, Karinthyt, Weörest, a zent és a neoavantgárdot egyaránt produktívan asszimiláló Tandoriból viszont kihallok egy – igaz, nagyon paradox és komplex – üzenetet. Amit az első két kötet Petrije számára Eliot reflexív szubjektivitása jelentett a józsefattilai közvetlen lírai szubjektivitás helyett, azt számomra első, *Dánia*-periódusomban *Weöres* és *Apollinaire* ezoterikus és szürreális szubjektivitása, második periódusomban pedig az *1970-es év második felének élménysora*, benne valóban katalizátorként és járható új útként a *neoavantgárd* jelentette. (Amúgy Petrinél is van egy váltás a szamizdat-korszakban, a szikárság irányába.) Ekkor tudatosan és radikálisan szakítottam a 8-10 éven keresztül szervesen alakuló, fejlődő és akkorra önmagát kiteljesítő, folytathatatlaná vált addigi lírámmal. Igen, pontosan, amint mondd: lezártam egyféle teljes modern költői ívet.

– *A költői irányaid, a formáid története, itt a forrásvidéken merre mutatott? Mi volt akkor az általad értelmezett modern? Illetve a modernen belüli avantgárd milyen távlatokat nyitott?*

– A költői forma mint nyelv számomra először egyértelműen a *klasszikus modernség*, illetve a *klasszikus avantgárd* volt: a szimbolistáktól az imagistákon és a szürrealistákon át Weöresig. Ifjúkori lírámmal szerves alakulása, érése ezen a pályán mozgott. Szerves alakuláson az élet- és a létezés-tapasztalat mélyülését, bővülését, az új meg új költészeti, egyéb irodalmi, más művészeti élmények spontán asszimilálását értem. Tehát nem tudatosan, hanem spontánul szervesen olvastottam-építettem be ezeket a szintén nem tudatos, hanem annál mélyebb szinten kialakult saját klasszikus avantgárd versnyelvembe; ez a nyelv úgy nőtt, terebélyesedett, sűrűsödött, tágult, amint én nőtem. Ez a folyamat 1969-70-re hihetetlenül felgyorsult. Ekkorra annyi tudatosság már került bele, hogy elkezdtem versekben visszakeresni a koragyerekkori élményeket. A kezdetekhez történő visszatalálással beteljesedett és lezárult a közel évtizedes spontán klasszikus modern korszakom. Lényegében a biológiai növekedés befejeződésével szinkronban.

Vannak csomók az időn, coincidenciák, amikor minden megváltozik. 1970-ben megkaptam Weörestől a szétosztott Kossuth-díjának tizedét, Pásztor Béla-díj néven, és ebből nyáron a múzsám-barátnőm után kimentem Párizsba. Ugyanabban az évben lényegében véget értek négyéves egyetemista tanulmányaim – csak a hospitálás és a szakdolgozat megírása volt hátra. Azért is jól jött a párizsi út, mert Adyól írtam; amúgy máig vállalom. Párizsban még azt a klasszikus avantgárdot láttam, amely addigi szemléletem és stílusomat alapvetően meghatározta. De akkor már évek óta időnként átmentem az egyre radikálisabban író Hajas Tiborhoz a Felszab térre – akivel iskolatársak voltunk, és akit már gimnazista költőként is magamnál érettebbnek találtam – egymás új verseit elolvasni és megbírálni, egy éve állandóan együtt mászkáltam Bereményi Gézával, aki összeismertetett az 1973-ban Párizsba disszidált, pár éve meghalt Ajtony Árpáddal. Ekkoriban lettünk barátok Bálint Pistivel, Bálint Endre költőfiával is, aki idősebb és szintén koraérettebb volt nálam addig; ő is kapott Weörestől díjat. Az épp a nouveau roman felé forduló Ajtony nálam megismerte Isztray Botondot, aki akkor már hetedik éve hetente járt fel hozzám – vele és Takács Joséval szoros hármas irodalmi és privát barátság kapcsolt össze –, és aki ekkor írta zseniális korai novelláit. Ősztől a Rottenbiller utcában modern irodalmi csoportot szerveztünk és antológiát terveztünk (erről írtam a *Parnasszus* 20 éves jubileumi számában).

– *Ha nekem kellene itt most azonnal sikerrel két alkotót szóba hoznom, Szentjóbtyt és Balaskót említeném. Tévedek, vagy találok?*

– Nem az *Antológiát* illetően ugyan, de Szentjóbynál találtál; a másik azonban itt Halász Péter, pontosabban az egész színházuk. Erdélytől ugyan már korábban olvastam a *Híd*-ban nagyon izgalmas szöveget, ő maga agresszív karaktere miatt azonban jó ideig nem vonzott; Balaskó költészete pedig először kifejezetten idegen volt a népi szürrealizmus-nemzeti futurizmus keverékével, csak valamivel később éreztem rá az ízére (Marno szerint *megérteni* úgysem lehet Balaskó igazán jó verseit – és valószínűleg igaza van). Halászné viszont épp ekkor próbálták Bálint színdarabját, akkor még a Kassák Házban, Halász Péter eljárt minden héten az irodalmi szalonba; (lakás)színházuk és közösségük a következő években egyik szellemi, olykor tényleges otthonom lett ('74–'76 közt aludtam, ettem, írtam, beszélgettem ott, napközben és a hét számos estéjén). '70 októberében nekik köszönhetően kerültem el a Kárpátiába és így közelebbi beszélgető nexusba a felületesen már ismert Szentjóby Tamással, hallottam fantasztikus felolvasást Erdélytől még azon a télen az Eötvös Klubban, nem sokkal később Balaskó Jenő odarágcsált az Egyetem presszó teraszán az asztalához beszélgetni és megismerkedtem még száz más neoavantgárd művésszel. *Pont a legjobb pillanatban kaptam egy radikálisan más avantgárd impulzust.* És egyik napról a másikra egészen más, atonális, areferenciális verseket kezdtem írni. Ezt a dramaturgikus váltást fogalmaztam meg szeptemberben *Párizs* című utolsó klasszikusan-modern versemben: „*kit godard bűnre csábít / elárultam picasso bikáit*”.

– *Térjünk még kicsit vissza azért az egyetemi éveidre. Milyen szakra jártál, miért ezekre esett a választásod?*

– 16-18 évesen az irodalom és a történelem érdekelt leginkább, nyelvet nem tudtam jól, filozófiában mazsola voltam, az akkori dial- és törtmatos filozófia szak úgyszólván kiesett. Még felső tagozatos elemistaként volt egy Szacsuvay nevű szenzációs magyar-történelem tanárom (Szacsuvay László édesapja, Fehér Tibor néven történelmi ifjúsági regények szerzője), vele volt a legtöbb óránk, mindenki rajongott érte, és én voltam ott az ász... Akkor határoztam el, hogy magyar-történelem szakos tanár leszek. Aztán valóban erre vettek fel a pesti bölcsészkaron, de a tanárság iránti vágyam addigra ellillant... Egy csoportba jártam Balassa Péterrel, Krokovay Zsolttal, Várady Gézával, Tatár Györggyel, Lackó Mihállyal. Balassával is nagyon kedveltük egymást, ő akkor még az ifjúlúkácsisták közé tartozott; tíz évvel később levélben hívtam a *Lélegzet* estjeire felolvasni. Utóbbi hárommal viszont szoros falanxban jártuk végig a négy évet, ültünk presszókban és a Belvárosi kávéházban (törzsasztalunkhoz pár percre vagy órára rengetegen lehuppantak), együtt készültünk minden vizsgára. Elvittem őket a kamaszkorom óta legbenső baráti társaságomba, melynek magját legelőször Surányi László, Horváth Ágnes és Judit, Bíró Anna és Eszter, a gimnáziumi évektől plusz Schneller István, Forgács Éva, Takács José, az egyetemiektől plusz Bíró Dániel, Vargha Márton, Horváth Iván és mások képezték. Ekkoriban vagy öt éven át minden szombat este a Horváth-lányok Hungária körúti lakásán gyűltünk össze vagy húszan, és egyre inkább a történelem és a *történefilozófia került a centrumba.*

Irodalmi körnek ott volt az ugyancsak heti rendszerességgel egybegyűlő egyetemi Alkotókör, az első évben még Utassy Joe-val, Kiss Bencével (épp végeztek), őket osztálytársunk, a Mócsi Ferenc néven publikáló ifj. Sánta Ferenc ismerte, így Mócsira, Joséra és rám testálták a *Tiszta Szívvel* új számának szerkesztését. Nem is jelent meg addig, amíg Josét és engem meg nem kerültek. Vasy Géza lett a főszerkesztő, és kinyomtatták az Alkotókör akkori legjobbjai – Spiró, Szentmihályi Szabó, Szilágyi Ákos, Körmendy Zsuzsa, Csaplár Vilmos és mások – írásaiból általunk összeállított számot. Csak Isztray Botond elbeszélését hagyták ki belőle, de – dacára, hogy két évvel előtte Vasy verseit nagyon megbíráltam – a *Töredék Tandoriról* című említett tanulmányom benne hagyták. Az Alkotókör egyébként sokféle fellépett a fővárosban, az Írószövetségtől az Eötvös

Klubon (a régi Metró Klub, ma Centrál kávéház) és az Iparterven át a Szentháromság téri jazzklubig, így publikálatlan költőként is elég sokan ismerték a verseimet. Aztán bekerültem a magyarországi egyetemista írók *Universitas*'70 című antológiájába, ebből – az én verseimből is – szemelvényeket közölt az *Ifjúági Magazin*. Ekkor már egy éve írtam kritikákat – az ott munkatárs Lengyel Péter közvetítésének és Faragó Vilmosnak köszönhetően – az *ÉS*-be, előbb a *Fiatal kritikusok fóruma* címke alatt, majd vagy hat évig „felőtt” kritikusként, amíg a kritikáról szóló párthatározat miatt évekre abba nem hagytam. Verset csak az ott megismert Mezei András közölt tőlem a '70-es évek első felében két ízben – először egy költészetnap i összeállításban, az évtized végén pedig Aczél Géza az *Alföldben*.

– *De alakultak körök az egyetemen kívül is; Bereményi mesélte nekem többször, mennyit lógtatok együtt, többek között a legendás Bálint Endre-féle társaságban is forogtatok. De ott volt még Petrigalla lakása is. Kik voltak a legfontosabb pályatársak?*

– Azt hiszem, az ő nevüket az előbbieken már említettem. Bereményiét is – de ő nyilván nem a Bálint Endre-, hanem a Bálint Pisti-féle társaságról, az *Antológia*-szerkesztésről beszélt. Magam persze – szüleim nyomán – többször voltam Bálint Endrééknél, előbb a Rottenbiller utcában (még előbb, amikor Bálint Párizsban volt, Jakiéknál, akiknek ikergyerekeivel, Verával és Ivánnal jóban voltam – ott ismertem meg Mészölyt és Kurtágot), majd a Budafoki úti műteremlakásukban barátnőmmel, barátaimmal, egyedül. Petrigallánál viszont csupán egyetlenegyszer voltam, szüleimmel és barátaimmal egy Veszelszky-kiállításon, amikor Mezei Árpád beszélt a képekről.

A *Kezdet* című független folyóirat alapításának kísérletét, melyről *A váratlan kultúra* című esszékötetemben részletesebben írtam, 1967-ben Szentjóby, Apáti Miklós és mások kezdeményezték, Bálint Pisti is részt vett benne meg Lányi András, akinek az Eötvös Klubba vittem be a verseimet; akkor és ott ismerkedtem meg Erdéllyel, és hónapokkal később, már a rendőrségi betiltás után ugyanott ugyancsak a verseim kapcsán Szentjóbyval. Néhány hónapig több nyitott szerkesztőségi összejövetel volt, a Hungáriában, a Múzeum kávéházban – utóbbiban az ajtónál jutott már csak nekem ülőhely, annyian voltunk...

És volt még egy irodalmi köröm, az osztálytársaimmal; Horváth Dezső lakásán vagy tízen gyűltünk össze évekig havonta.

– *Említetted, hogy első könyved évtizedes késéssel jelent meg. Miért is?*

– A régi *Mozgó Világ* felfutásáig, nagyjából harminc éves koromig – néhány kivételt leszámítva – verset nem publikálhattam. Kormos István és Mezei bevalogatott az *Első ének* című nevezetes antológiába, melyben Tandorival az élen vagy hatvan „fiatal költő” között 10-15 igazi költőt is beengedtek a publikációs karámba. A szuperlektor Garai Gábor azonban állítólag „még nem tartotta elég éretteknek” a verseimet és kirakott. Amikor 1970-ben a *Magyar Műhelyben* megjelentek a verseim, Ady-vizsgámon Király István professzor – kiváló irodalomtörténész, de sötét, keményvonalas bolsevista, akkor épp Aczél egyik sűgője – két perc után beírta a jelest, majd szemrehányóan megkérdezte, miért külföldön publikálok? A válaszra, hogy „mert itthon nem közölnek”, fejcsóválva és hangját rezgetve bársonyba bújtatott fenyegetéssel közölte, hogy „Ádám, Ádám, nem lesz ennek jó vége!”, majd váratlanul elkérte a verseimet, hogy beajánlja Török Endrének, a *Kortárs* szerkesztőjének. A versek elolvasása után is behívott, kijelentve, hogy „kész költő, nem vitás”, majd azt kérdezte, miért vagyok ilyen pesszimista, amikor olyan szép az élet!? Meglepődtem, mert én csak dramatikusként éreztem a verseimet: annyira, mint a valódi életet. Török Endre – vagy a főszerkesztő – persze nem közölte a verseket a *Kortársban*, amint két évvel rá Alexa Károly sem – ráadásul eléggé sértő stílusban visszaadva – azokat, amelyeket az ott segédszerkesztő Szepesi Attila próbált meg lehozatni. Attilával, amint Tornai Józseffel a Váci utcai Akadémiai Könyvesbolt

rendőri megfigyelés alatt álló velem egyidős katolikus eladója ismertetett meg, Tornai-val kifejezetten jóba lettünk, nagyokat sétáltunk a Dunaparton és beszélgettünk. Nagy Gáspárnak és Tornainak köszönhettem az Írószövetségbe való felvételemet 1985-ben, ahonnan másfél évtizeddel később épp az ő irányzatuk által dominált választmány fedezte szélsőjobb megnyilvánulás miatt kényszerültem kilépni sokadmagammal.

De a kultúrpolitika láthatólag sokáig nem akart engem költőszerepben látni. Nyilván szüleim szellemiségének képviselője miatt. Egyszerre voltam ezoterikus és modernista plusz ellenzéki. Már a fiatalkori verseim politikumát is nagyon jól értették, plusz az egyetemen és az avantgárdban is a kemény maghoz tartoztam. Emellett taktikailag én is butaságot csináltam: Kormos ugyanis 21 éves koromban, 1969-ben elfogadta a *Kozmosznál* a verseskötetemet, azzal, hogy csak két év múlva tudja kihozni – én meg viszsza gondolva, hogy két évvel azelőtt mennyire mást írtam még, visszavettem a kéziratot. Amúgy közben jött az említett 1970-es váltás, úgyhogy tényleg egész mást írtam megint újabb két év múlva... Aztán, amikor mégis beadtam egy kötetet a *Magvető*-höz, Kardos visszadobatta – akkor ráadásul már a Halászek–Szentjóby–Hajas–Balaskó–Erdély körbe soroltak, joggal, és már csak ezért se publikáltak.

Ettől kezdve nem is érdekelt a dolog, csak a mozgalom érdekelt, először a neoavantgárd, ahol a második vonalban voltam, majd Györe Balázssal megismerkedve az évtized végére összeállított *Más* című kéziratot antológia és az ebből kinőtt *Lélegzet* élő folyóirat szerkesztésével már az elsőben. Végül épp ennek köszönhetően lett kötetem. Sík Csaba – részint magától, részint nyilván azért, hogy irodalmi mozgalmi aktivitásomat megpróbálják leszerelni – 1982-ben felajánlotta a *Kozmosznál* kötet kiadását. Ekkor a már gépiratban szintén készen álló neoavantgárd kötet helyett az első, klasszikus modern korszakomat tartalmazó *Dánia* mellett döntöttem. Kronológiai sorrendben kívántam a széles nyilvánosság előtt bemutatni, amit addig csináltam; másrészt sejtettem, hogy a '68-'70 körüli versek politikai felhangja a Szolidaritás felléptével és a szamizdat–*Mozgó Világ*–JAK felpezsdítette térben újra erősen fog szólni – és nem tévedtem. Egy hét alatt elfogyott a könyv, és vagy tíz – három kivétellel – pozitív recenzió jelent meg róla.

– *Térjünk vissza akkor a neoavantgárd váltáshoz. Miként integrálódtak ezek a hatások a személyes-hitelesség szintjén? Az avantgárd ebben is sokrétű.*

– A váltásnak két döntő szellemi katalizátora volt, és részben ezzel összefüggésben két lépcsőben integrálódtak a hatások is. Az egyik az *irodalom-, illetve művészetfelfogásom megváltozása*, a másik a teória, filozófia felé fordulás volt. Az előbbinél – csillagászati hasonlattal – a kopernikuszi-centrális szemléletem és poétikám ptolemaioszi-epiciklikusra váltott. Ez egy földközeli nézőpontot jelent, ugyanakkor komplikáltabb-komplexebb verstípust eredményez, mivel az egyes szókapcsolatok, sorok egy instabil, folyton helyét változtató virtuális pontra utalnak. *Mellérendelő poétika* alapján *referenciálisan alig értelmezhető vers-szövegek* születtek így. *Epiciklus* címet adtam ekkor írott legfontosabb versciklusomnak, és az akkori, kéziratban maradt verseskötetemnek egyaránt. *A hurrikán háza* című válogatott verseskötetemben olvasható egy kisebb anyag ebből az 1970-74 közti neoavantgárd vers-anyagból, amely a pop és koncept art, a Bálint, Tandori, Oravecz, Szentjóby, Balaskó közvetítette századközepi korszerű világlíra meg a Michaux-, Pound-, Joyce-, Celan-olvasás nyomán csapódott ki.

De ugyanilyen döntő volt a másik elem, a *teória felé fordulás*. Már egyetemi éveim alatt olvastam a hozzánk került Szabó Lajos-gépiratokat, Platónt, elolvastam Kondor Imre – a sokkal később megismert Kondor Ádám zeneszerző édesapja – 1938-ban megjelent nagyszerű filozófiai problématorstörténetét. 1971-72-ben apám – látva teoretikus érdeklődésünk csúrázását – Surányinak, Isztraynak és nekem – preszokratikus szemináriumokat tartott. Az elsőn megnevezte a bennünket egyénenként jellemző – a tiszta szemlélettel szemben egyszerű ellenállást és pozitív erőforrást jelentő – szellemi „aktu-

ális patológiakumot”. Nálam a *költői egzisztenciát* jelölte meg ilyennek. Ezzel párhuzamosan apám irányításával néhányan elkezdtek több példányban tisztázva legépelni a Szabó Lajos-kéz- és -gépiratokat. Amikor Horváth Juditnak, férjével, Oláh György klasszikus filológussal és Agnesnek a Klauzál utca sarkán önálló lakásuk lett, én is oda-költöztem két évig, ott folytattuk a szűkebb körűvé és kifejezettebben teoretikus irányúvá alakult szombati összejöveteleket. Ezeken rajtunk, Surányin és – a fél évig szintén ott lakott – Bíró Danin kívül Bíró Eszter, Schneller István és Tatár György vett részt. Ez volt az „EMKE-kör”. Anselmus *Prologionját* fordítottuk le megbízásból, majd Abélard-t, rengeteget vitatkoztunk, saját esszéinket és teoretikus írásainkat beszélgettünk meg. 1974-től már Halászék is átjártak szombat esténként. Akkoriban a skolasztika mellett általában filozófiatörténetet valamint Platónt és Nietzschét olvastam. A döntő impulzust számomra a Szabó Lajos-hatás mellett épp *Nietzsche* jelentette. Ezeknek valamint Szentjóbý, Erdély és Hajas szövegeinek és metaművészi attitűdjének hatására évekig lényegében teljesen felhagytam a versírással.

Ekkoriban a hét éves biológiai ciklusok analógiájára – azokkal összefüggésben, de nem feltétlen azok következményeként – hasonló lelki-szellemi életciklusokat és 2x7 éves „nagyciklusokat” konstatáltam az életemben. Kb. 14 éves koromig tartott a *gyerekkorom*. 14–28 éves korom között *művész azaz költő* voltam. 1975-től – 28 éves koromtól – a *megismerés* lett életem egzisztenciális tengelye. Persze ezek a határok időben nem ennyire merevek – már ’73-’74-ben írtam esszéket –, de valamiképp mégis kitapinthatók. 1975 januárjában az addigi – alapjában verseket, naplójegyzeteket, olvasmány-feldolgozásokat, kritika-fogalmazványokat tartalmazó – kisebb füzetek helyett különböző színű nagy spirálfüzetekben teoretikus gondolatokat, Surányival, Isztrayval, Szentjóbýval, Dixivel, Hajassal, Molnár Gergellyel és másokkal folytatott ilyen beszélgetések lényegét – *dogmapontjait* –, tanulmányok első fő gondolatait, saját többé-kevésbé szisztematikus „önalitikus”-önmegismerő erőfeszítésemet rögzítettem. Azóta tizenvalahány ilyen füzetem telt be – erre az interjúra készülve is a mostaniba jegyeztem fel néhány dolgot, amit el akartam mondani... A füzeteket folyamatosan visszaneztem évtizedeken át naponta legalább néhány percre: azaz „*füzeteltem*”, ezzel mintegy folyamatosságot próbálva teremteni a naponta új és új problémák, szituációk, feladatok – kihívásukkal frissen is tartó, de a szétszóródás és diszkontinuitás veszélyét is jelentő – dzsungelében. Az újraolvasgatás lehetővé tette az oldalszámozott lapokra történő számos vissza- és előreutalást, keresztbe-hivatkozást, így az egyes gondolatok feldúsulhattak. Az utóbbi évtizedekben készült esszéim, tanulmányaim egy része ilyen feljegyzett korábbi rövid gondolatmenetek vagy gondolatsűrítmények kibontása; olykor csupán egy épp odaillő régebbi megfogalmazott gondolat kerül be az írásba. Amióta visszatértem a költészethez is – előbb szórványosan, majd a ’90-es évektől folyamatosabban –, verseim egy részének első vagy épp végső fogalmazványa is ezekbe a füzetekbe kerül(t).

De 1973/74–1979/80 közt, mint mondtam, alig írtam verset. Azok is az általam *tézisverseknek*, „*nyelvmatéziseknek*” nevezett nagyon rövid manifesztumszerű szövegeimre hajaztak, amelyekben a tézissorszerűen megfogalmazott gondolat élességét a versszerű ritmika, ismétlés, párhuzam édességével kíséreltem meg ötvözni.

Önmagam *megismerőként* identifikálása, a tényleges folyamatos megismerésre és önmegismerésre törekvés, a gondolkodás primátusa, ám azon belül a skolasztikus-hegeliánus rendszerszerű gondolkodással szemben az egzisztenciális és aforizmatikus gondolkodás a füzetemben, a poláris ellentétek kiélezése, a „nyelvmatézisek” preszókratikusokra is hajazó költői teoretizálása, a radikális szakítás addigi írásmóddal mind Nietzsche ihletésére utal – annak dacára, hogy többnyire és alapjában az övével ellentétes teista világkép határozta meg a tartalmat. Amint első, költői nagyciklusomban Ady és apám szelleme, úgy ebben a másodikban a filozófus-pszichológus Nietzsché és a teisztikus-aforizmatikus Szabó Lajosé vezetett.

Felolvasás
az Örley-hajón.
1986

– *Költői látásmód, filozófusi hajlamok, görög-zsidó-keresztény kérdések, sok olvasás; aztán pedig a szervezés, a fiatal magyar irodalom megannyi kezdeményezésénél jelen vagy; viszed az ügyeket. Honnan eredt ez az alázat, amely a saját pályádat voltaképp mindig hátrébb sorolta a közös ügyek miatt?*

– Kiváló érzékkel kapcsolod össze a két dolgot: önváltozásomat és mozgalmi aktivitásom újraeledését. De az alázat csak a transzcendenssel való viszonyban nem kenetteljes, önleértékelő vagy hazug. Emberekkel szemben ugyanolyan hamis, mint a dölyf. Velük szemben az ön- és életformálásuk, példájuk vagy alkotásaik nagysága vagy legalábbis jelentősége esetén a tisztelet és a tanulás tőlük az adekvát viselkedés. Innen egyenes út vezet a *közösség primátusa* felé. Ebben nyilván döntő szerepe volt, hogy születésemtől egymást segítő emberek – először persze csak engem segítő – alkotó közösségében nőttem fel. Azután ilyen *közösségek*be kerültem családomon az ő legközelebbi barátaikon kívül diákkorom óta újra és újra. A szellemi-baráti közösség egy részét örököltem: mint ez már a korábban mondottakból is kiderült, a Szabó Lajos–Tábor

Béla- és a Vajda–Bálint Endre-kör tagjainak gyerekeiből kialakult egy „második nemzedék”, amelyet spirituális, kutató attitűd jellemzett és megpróbálta világosan látni a történelmi-politikai helyzetet. Irodalmi mozgalmakban és fiatalabb koromban a baráti és szellemi közösségekben animáló szerepem volt; Szabó Lajos és apám gondolatvilágának megértési kísérletében aktívan befogadó, másokkal való megértetési kísérletében hol animáló, hol aktívabban-passzívabban részt vevő voltam–vagyok. A progresszív irodalmi, művészeti mozgalmakat ugyancsak diákkorom óta fontosabbnak tartom, mint az egyéni írói pályát, mert *a közösségek és a közös fellépés jelenti azt a kritikus tömeget, amely tartós és kiterjedő pozitív szellemi-irodalmi – és későbbi következményeként pozitív irányú történelmi-politikai – változást képes kiváltani*. Természetesen az önálló szellemi és irodalmi alkotás számomra belső kényszer és önfelzabarádító cselekvés, amiről soha nem tudtam és akartam lemondani; enélkül alkotó közösségekben és irodalmi mozgalmakban szerepet vállalni egyébként nem is lehet vagy igen problémás. És az alkotáshoz meg a befogadáshoz kell a magány, mert mozgalmi élet, diskurzus, telefonálás és emailezés, csatazaj közben sem az alázat, sem az alkotó öntudat nem kap szabad belső teret. Tehát a magányos alkotó és a társas mozgalmi létforma dialektikáját és arányát kell kialakítani – ami persze nem mindig sikerül...

A szellemi – négy szemközti, kisebb munka- vagy tíz-húsz fős komoly – beszélgető-közösség persze már igazi befogadás-alkotás. Szellemi–személyes az írói mester-tanítvány kapcsolat is, amelyik például engem négy évtizeden át Rába Györgyhöz fűzött. Az *irodalmi mozgalom* viszont átmenet a szellemi és a társadalmi jelenség között.

– *Az irodalmi mozgalomról beszélj egy kicsit részletesebben is!*

– 1970-hez hasonlóan egy évtizeddel később ismét – csak időben némileg elnyújtva felbukkanó – jelenségek *koincideneciája* vezetett vissza mind a versíráshoz, mind az

irodalomba. Ezek: a budapesti underground szétverése, vezető alakjainak, köztük több barátomnak emigrációba kényszerítése és Hajas Tibor halála; az egyetemes avantgárd válsága és a posztmodern megjelenése; találkozásom Györe Balázssal és a Fialat Írók József Attila Köre Szilágyi Ákos vezette szabadságharcának kezdete, épp a körbe történt felvételem után röviddel; a hazai és világpolitikai helyzet képlékennyé válása és egy verseimet először viszonylag rendszeresen közlő folyóirat, a „régí” *Mozgó Világ* megjelenése. Feleségemmel tett 1979-es második párizsi utam, ottani találkozásom Ajtony Árpáddal, többszöri és máig utolsó hosszú beszélgetéseink Molnár Gergellyel, düsseldorfi hetem Kotányi Attilánál, majd kéthetes hamburgi együttlétem a Színházi Világfesztiválon a New Yorkból odaérkező *Squat Theatre*-el (Halász, Koós Anna, Bálint István, Breznik Péter, Buchmüller Éva színházával) – a klasszikus modernség és avantgárd komprimált zárólményével megajándékozó első párizsi utam pendant-jaként – a magyar neoavantgárd tűzijátékserű utolsó fellobbanása volt számomra. 1980-ban pedig megtartottam egyetlen performance-omat, *A káprázat kertje* címmel.

Még 1975-ben megismerkedtem Györe Balázssal, aki két szövegversemet elkérte és leközzeltette a *Jelenlét* című bölcsészkar almanachban. Összebarátkoztunk, mivel három szinten is rokon lelkek voltunk: a lírai költészet – és annak számunkra épp problematikusává válása – terén, a nagy tradíció iránti érzékenység terén (Balázs apjától örökölte Hamvas iránti fogékonyságát, a Szentjóbtytól épp kölcsön kapott gépelt *Scientia Sacra*-füzeteket folyamatosan továbbkölcsonöztem neki) valamint a kettőnkben teljesen hasonló igény terén egy független, karakteres, minőségi, modern irodalmi mozgalom megteremtésére. Ez utóbbi a már említett *kézírtos antológia szerkesztésével kezdődött*, melyben többen is részt vettek. (Az újra hazatért Oravecz Imrével is találkoztam, ő javasolta realiztikusan ismét a folyóiratnál szerényebb antológia-tervet.) Sok kaland után az évtized végére összeállítottuk a végül a *Más* címet kapott antológiát, melyet a *Magvető* és a *Kozmosz* is visszautasított; az előbbi vezetője, Kardos György elég durván, Ungváry írása kapcsán fenyegető politikai felhanggal, az utóbbi, Sík Csaba szimpatizálva, és egyéni kötetek kiadását felajánlva számos résztvevő költőnek. A *Másból* – Rácz Péter és eleinte Tábor Eszter, később Miklóssy Endre szerkesztői bekapcsolódásával – nőtt ki a *Lélegzet*; előbb hangos, élő folyóiratként 1981-től, majd a két *Lélegzet*-antológia 1985-ben és '87-ben.³ 13 élő folyóirat-szám után, több más progresszív írócsoporttal és csoportoktól független jelentős írókkal együtt – Györe, Rácz Péter, Kukorely Endre, Hekerle László, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre és mások különösen aktív közreműködésével – pedig 1984-85-ben megalakítottuk az Örley Kört.⁴ Valóban, a közös fellépés, a mozgalom annyira lekötött, hogy, bár Keszthelyi Rezső a nyolcvanas évek közepén kért tőlem újabb verseskötetet, ennek összeállítását és beadását a rendszerváltásig húztam, végül csak a kilencvenes évek közepén jelent meg a régi *Magvető* utolsó kiadványaként. Viszont a nyolcvanas években már folyamatosan közöltem verseket a *Magyar Nemzet*-ben és az *ÉS*-ben, utóbbiban kritikákat is újra. A 80-as évek elején elkezdtem újra kompakt verseket írni – igaz, évente 6-8-at csak –, de az antivers szikárságával, pontosságával, gondolatiságával, „a szellem zenéjével” próbáltam beoltani az ismét klasszikusan-modern formákat. Tehát a forma védőpajzsa alatt is problémákat próbáltam felnyitni – hogy mikor milyen sikerrel, az más kérdés.

– *Beszéltél 7 éves ciklusokról, illetve 14 éves nagyciklusokról. Ha jól számolom, 1989-ben zárult egy újabb nagyciklus...*

– Pontosan, és ezzel a saját életemben és a környező világban történt váltás interferált bennem. 1989. június 16-án, a Hősök téri újratemetés estéjén az előtte az egész családon végigszárguldott influenzavírus tíznapos nagyon magas lázzal ágynak döntött és

3 Részletesebben I. erről a folyamatról: <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/98/12/16tabor.htm>

4 I. <http://www.c3.hu/scripta/beszelo/99/05/17tabor.htm>

csak nyár végére szedtem össze magam. (Mellesleg – az engem egyébként rendszeresen és szívesen közlő, akkor épp nyomdai ügyeletes Bella István rovatvezető telefonjára – a verseimhez ugyancsak pozitívan viszonyuló Bata Imre kivette a június 16-i *ÉS* címlapjára már betördelt, a Tienanmen téri eseményeket a budapestiekkel egymásba játszó, *A hősök tere* című versemet...). A történelmi felszabadulással párhuzamosan ekkor indult nagyciklus paradox módon számomra ezúttal valóban a *szolgálat* – amint fogalmaztad, közös ügyek szolgálatának – primátusát jelentette. (Nem azonnal; 1990-92-ben hirtelen nagyon sok vers született, 1991-ben *Hérakleitosz-matt* címmel egy kis versfüzet is a *Cserépfalvínál*.) Először is, miután a politikai szabadság egyben publikálási felszabadulást is jelentett, ősszel megjelent – a már készülőfélben lévő – *Életünk*-különszám Szabó Lajosról, a következő két évben apám két háború előtti könyve – ezek szervezési ügyeit én bonyolítottam. *Lélegzet Könyvek* sorozatcímmel a *Typotex Kiadónál* a Soros-Alapítvány támogatásával kiadtam anyám, Mándy Stefánia háború utáni első hazai verseskötetét, Surányi László matematikafilozófiai tanulmány-, Isztray Botond elbeszélés-, Vöröss László drámakötetét, majd Tábor Eszter verses- és Miklóssy Endre esszékötetét, később Szabó Lajos – annak idején Kotányi és Kunszt által lejegyzett, most Surányival együtt megszerkesztett – *Szemináriumi előadásait*. Közben, 1992-ben meghalt apám. Ez után az ő hagyatékának a feldolgozása került előtérbe. Surányival egyrészt a füzeteiben található – részben diktafonra mondott – gyorsírástól jegyzeteinek rendezését, kiadásának előkészítését, publikálását végeztük, másrészt Szabó Lajos-tanulmányát elemző szemináriumot indítottunk fiataloknak.

Másodszor is gyerekeimre és anyámra figyeltem. Harmadsorban pedig, mivel a piacgazdaság aláásta addigi megélhetési stratégiám – a lehetőleg fél vagy kötetlen munkaidős nem-irodalmi, periférikus szerkesztői állásokba húzódást –, komolyabb pénzkereső munkát kellett keresnem. Így kerültem a Városházára, előbb Schneller István barátom, akkori főpolgármester-helyettes kabinetjébe, majd az ő mandátumának megszűntével a Sajtóirodára; onnan is mentem nyugdíjba.

Mindez annyira lefoglalta időm és erőm, hogy – noha publikáltam verseket, esszét, olykor kritikát, megjelent újabb két kötetem és némi részt vettem a Szépirók Társasága alapításában is – kicsőppentem a gyorsan átalakuló irodalmi élet centrumából. Cserébe – máig! – megmaradt számomra viszont az Örley Kör magva előbb az Astoriában, majd – némi bolyongás után – a Centrálban, most a Zsivágóban, ahol Ungváry Rudolf, Földényi László, Salamon János, Uri Asaf, Györe, Rác Péter, Marno János, Tillmann József és mások jelenléte igazi, érdekes és érdemi diskurzusokat garantál.

Ezt az 1989-ben indult nagyciklust anyám második kötetének kiadása, halála, majd apám poszthumusz kötetének összeállítása és *Személyiség és logosz* címmel a *Balassi Kiadónál* való megjelentetése zárta 1999 és 2003 között.

Az akkor elkezdődött újabb nagyciklus – nem tudatosan, de a mából visszatekintve elég jól láthatóan – bár az előző folytatása is, inkább mintha korrekciója lenne. Mintha a belégzés–kilégzés ősi dialektikája érvényesült volna. A *Kalligram* kiadta esszé- és válogatott verseskötetem, számomra éppen megfelelő fogadtatásuk, három díj, a – Csaplár elnöksége óta reanimálódott – Szépirók Társasága munkájában való aktív részvételem és – nem utolsó sorban – a versek megszorodása jelzi ezt.

– *Mikor kel útra benned egy vers? A gondolati-szellemi inspirációkat már érintettük; részletezzük és bővítsük a kört!*

– Közel két évtizede ezt is egy versben próbáltam rekonstruálni, meg a különbséget a fiatalkori és mai vers-foganás között: valaha a „*versem a zene szelleméből / született földi éjjel égi képből*”, míg „*a versem most a szellem zenéjéből / kiválva zuhan alá az égből*”. Régen valóban főleg éjszaka, otthon, a szobámban jöttek a versek, az utóbbi évtizedekben inkább nappal és másutt: elsősorban *természeti* környezetben. Utóbbi a

80-as évek közepétől lett fontos az életemben. 1992-től közel húsz éven keresztül a *Freiheit és az Urlaub* értelmében vett *vers-írási szabadság* egybeesett. A Szigligeten töltött két nyári hét alatt írtam az év verstermésének nagyobbik felét. A szigligeti parkban tudtam kizárólag a szellemi és költői inspirációra koncentrálni. És ekkorra értem meg valamennyire Rilke – főleg a késői Rilke – befogadására, melyet kiválóan egészítettek ki a Báthori Csaba válogatta és fordította levelei; Rilkenél pedig a természet és a szellem különösen szoros szimbiózisban áll. Egyéb fontos olvasmányok – gnosztikus szövegek, Nietzsche-kötetek, Hamvas-esszék – mellett a *Genezis* és a *Kabbala*, illetve az azt ismertető könyvek valamint apám kéziratái pedig a szigligeti kertet az Édenkert transzparens szimbólumává avatták a versekben. Az ott – és aztán már újra itthon is – egyre bővebben „alázuhant” versek mellett az utóbbi években apám – Surányi által megfejttet – gyorsírásos szellemi hagyatékának ismét szélesebb körben történő megértési kísérlete inspirált. A szigligeti park továbbra is kivételezett hely maradt számomra, de az utóbbi másfél évtizedben a lakásomból könnyen elérhető és padokkal bőven ellátott Vérmező is versírásra alkalmas helynek bizonyult – az itteni környezet többnyire értelemszerűen profánabb, földközeli lírát indukál. (Az itt kipattant nyersverseket persze otthon sokszor át kellett dolgoznom – amúgy is majd’ minden első verziót soká fektetek, javítgatók.) Minden esetre ez vezetett egy, a szöveget és természetet egymáson tükröző verskötet tervéhez, melynek megírására 2011-ben NKA-támogatást kaptam, s amely *Versmező* címen tavaly jelent meg a *L’Harmattan* Kiadónál.

– *A költészet esélye egykor és ma. Ereje, népszerűsége. Elágazásnál vagyunk; ma hogyan látod a lehetséges útvonalakat?*

– Nyomatott verseket és verseskönyveket a pop- és rock-kultúra dominálta egész nyugati világban egyre kevesebben olvasnak (talán Bob Dylan Nobel-díja is erre reflektál...), viszont meglepően sokan mennek el felolvasásokra és olvasnak verset a neten. Ezzel együtt lehetséges, hogy a régi iszlám költőktől és trubadúroktól indult műfaj megszűnőben van. Hogy átalakulóban, azt a szabad-, próza- és avantgárd vers másfélszáz éve mutatja. De gondoljunk bele, hogy a 18. század közepétől a 19. század második feléig lényegében csak epigon képzőművész volt; az igazi irodalom, gondolkodás, zene iránt annyira érzékeny Goethe *görög szobrok római másolatainak reneszánsz másolatait másolta* rajongó lelkesedéssel... Am ugyanekkor Turner – késői romantikusnak indulva, korát félszázaddal megelőzve – teljesen korszerűtlen zseniális festői életművet alkotott. Vagy: a 20. század elején a szimbolizmus már elavult irány volt, Ady mégis Eliottal, Apollinaire-rel, Rilkével azonos nagyságrendű költő lett szimbolistaként is. Természetesen nem hasonlítom magam hozzájuk; csak azt a tanulságot vonom le a példájukból, hogy a korszellemmel egyszerre kell együttlélegezni és – ha van önálló lényeges kifejezni valónk – szembeállni.

– *A te megszólalásaid mennyiben változtak meg? Majd’ hetven év telt el 1947 óta. Értelmes-e nálad kései, idős korszakról beszélni?*

– Erre Pór Péternek a *Versmezőre* írott, szokása szerint telibe találó levélbeli reflexiójából idézek: „lírád [...] sok és sokféle visszataláláson át mindig állítást keresett, az alapvető metafizikai világgondolat megjelenését és megvalósulását. Most viszont egy sokalakzatú, de egylényegű travesztia kötetet komponáltál, amelyik így minden alakzatában egy keserű világtapasztalatot mond el, illetve variál”, és „negatívba fordított lírá”-nak nevezi a tartalmát, „mondjuk elsősorban Eliot nyomán” haladva. Neki válaszolva írtam, hogy „a külső körülmények entrópiikus irányú változása: időződés/öregedés meg országvilág – főként az ország – viszonyainak romlása természetesen valóban «szívós keserű világtapasztalatot» jelent; azt tehát mindenképp el kell mondanom, vagyishogy bele kell mondanom a versbe. Persze «az alapvető metafizikai világgondolat megjelenése»-nek és «állításá»-nak feladását a külső körülmények negatív előjelű túlsúlyra fordulása – ilyen szempontból az öregedés is külső körülmény! – nem indokolhatja. Ha valóban ez lett a

A Lélegzet 2 antológia
bemutatásakor 1987-ben
az Egyetemi Színpadon
Garaczi Lászlóval és
Rácz Péterrel

kötetem domináns hangja is – és lehet, hogy ez lett –, az valóban «negatívba fordított lírát» jelent. *Részben* én is ilyennek látom a kötetet; már az összeállításakor is ilyesmi sejlett. De ugyanakkor azért nem az *egészet*. *Harmadrészt* pedig régebbi könyveim egyes darabjaiban, formáiban is megjelent, sőt! teljes korszakaimra is rányomta a bélyegét ez a negatívba fordítás! [...] A költő akarhat így vagy úgy írni – valamennyire kell is tudnia akarni –, de van egy mélyebb akarat, «a vers akarata», pontosabban egy olyan hatalmas centrális belső erő akarata bennem, amivel ha szembemegyek, csak rossz vagy semmilyen vers nem születik. Eliot pl. épp arra példa számomra, hogy benne megvan mind a két irány: a negatívba fordított, egészen, mondjuk, *Az üresekig*, és a *Hamvazószerdától* kezdve a *Négy Kvartett* «metafizikai állítása».”